

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

На пошану професора, ректора Руслана
Постоловського

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 21

Рівне – 2011

УДК 94+94 (477)
ББК 63.3(0)
А-437

Рецензенти:

Віднянський Степан – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу
всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України
Макар Юрій – професор, доктор історичних наук, заслужений діяч науки і
техніки України, завідувач кафедри міжнародних відносин Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилок Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог)

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-
Подільський)

Стокосос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ)

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шугасва Людмила Михайлівна – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск
21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

УДК 94+94(477)
ББК 63.3(0)

Згідно постанови президії ВАК України часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та
всесвітньої історії» визнано фаховим виданням у галузі історичних наук
(постанова від 17 квітня 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія КВ № 15857-4329Р від 12 жовтня 2009 р.

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного
університету, протокол № 11 від 24 червня 2011 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки
авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 978-617-601-015-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2011

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

УДК 902(477.81/.82)

Б.А.Прищепка

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ

Розглянуто особливості досліджень археологічних пам'яток Пересопниці в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. Дано характеристику археологічних колекцій, що зберігаються в музеях України. Проаналізовано основні етапи розвитку Пересопниці.

Ключові слова: *Пересопниця, розкопки, городище, поселення, поховання.*

Рассмотрены особенности исследований археологических памятников Пересопницы в конце ХІХ – начале ХХІ вв. Дана характеристика археологических коллекций, которые хранятся в музеях Украины. Проанализированы основные этапы развития Пересопницы.

Ключевые слова: *Пересопница, раскопки, городище, поселение, погребение.*

The article examines the peculiarities of investigations of archaeological memorial objects of Peresopnytsya at the end of the 19th – the beginning of the 21st cc. Archaeological collections that are being preserved in the museums of Ukraine are characterized. The main stages of development of Peresopnytsya are analyzed.

Key words: *Peresopnytsya, excavations, hillfort, settlement, interment.*

Село Пересопниця Рівненського району має багатовікову історію. За писемними джерелами виділяються два періоди, коли Пересопниця відігравала помітну роль в історії України. Про перший період розповідають літописи, він датується з 1149 по 1246 р. і належить до епохи Київської Русі, в цей час Пересопниця стала містом і була центром удільного князіння в Погоринні [5, с. 227, 401]. Другий період відноситься до литовсько-польської доби, у другій половині ХV – на початку ХVІІ ст. село Пересопниця було відоме перш за все завдяки розташованому тут монастирю

Різдва Пречистої Богородиці, в якому архімандритом монастиря Григорієм і Михайлом Васильовичем із Сянока у 1561 р. було завершено роботу над Пересопницьким Євангелієм.

Однак на початку XVII ст. Пересопницький монастир залишився без належної підтримки і в 1630 р. князь Микола Чорторийський попросив Сигизмунда III повернути йому Пересопницю з монастирем і передати на користь влаштованій ним у Клевані єзуїтської колегії. Грамотою короля від 22 червня 1630 р. монастир з усіма його будівлями і маєтностями був переданий у вічне володіння Клеванській єзуїтській колегії. Згодом монастирські будівлі були розібрані.

Розширити наші знання про давню історію Пересопниці дозволяє використання археологічних джерел. На цій території відомі різноманітні археологічні пам'ятки, одні з них порівняно добре збереглися до нашого часу, інші вже втрачені, але про них маємо публікації в науковій літературі, а зібрані в різний час колекції речових знахідок зберігаються в музеях України та Польщі.

У районі давньоруської Пересопниці збереглися два городища (у с. Пересопниця і поблизу с. Білів), а також існували великі курганні могильники, на жаль, на сьогодні кургани вже повністю зруйновані. Великі поселення первісної доби та середньовіччя були розташовані на берегових ділянках на території села, а також в урочищах «Пастівник», «Мигор», «Замостя» (рис. 1, 3–5).

Вивчення цих археологічних пам'яток розпочалось у другій половині XIX ст. із розкопок курганних поховань Я.Я. Волошинським, К.М. Мельник, Ф.Р. Штейнгелем. Три кургани були розкопані Я.Я. Волошинським у 1856 р. Роботи Я. Волошинського на могильниках у Пересопниці, Басовому Куті, Красному були першими науковими розкопками давньоруських курганних могильників на Україні [4, с. 303].

Найбільші за обсягом дослідження курганних могильників на Волині здійснила Катерина Миколаївна Мельник у 1897–1898 рр. [7]. Вона була дружиною В.Б. Антоновича, відомого історика і археолога, професора університету Св. Володимира у м. Києві. Розкопки К.М. Мельник курганів волинян проводились у зв'язку з підготовкою до XI археологічного з'їзду (Київ, 1899 р.) і продовжили дослідження слов'янських поховальних пам'яток, які активно проводив В.Б. Антонович на територіях розселення древлян, полян і волинян [1].

Дослідженнями К.М. Мельник були охоплені значні території Волинської височини в басейнах рік Устя, Стубла, Стир, від Рівного до Луцька. Всього на 22 курганних могильниках було розкопано 260 курганів [7, с. 479]. У тому числі вона обстежила і провела розкопки давньоруських курганних могильників біля сіл Пересопниця, Білів і Старожуків. На сьогодні ці могильники повністю зруйновані, лише поряд з Білівським городищем збереглися два курганні насипи. А в кінці XIX ст. дослідниця нарахувала на північній окраїні Пересопниці понад 170 курганів (розкопано 39), на південь від с. Білів поблизу городища – до 150 курганів (розкопано 38), поблизу с. Старожуків у двох групах – понад 170 курганів (розкопано 26). Всього в околицях Пересопниці К.М. Мельник розкопала 103 кургани, що становить близько 40% від загальної кількості досліджених нею курганів на Волинській височині [8, с. 514–544]. Науковці відзначають високий рівень цих польових досліджень для свого часу і ґрунтовні характеристики поховального обряду та речових знахідок у публікаціях [17, с. 94; 9, с. 4].

Матеріали, здобуті в ході цих робіт, залишаються найважливішим джерелом для вивчення поховального обряду місцевого населення у кінці I – на початку II тис. н. е. Знайдені під час розкопок речі зберігаються у Національному музеї історії України в Києві. Збірка включає кераміку, металеві та кістяні побутові речі, знаряддя праці, зброю, прикраси. В колекції є речі з унікального поховання ювеліра: залізні молоточки, коваделко, бронзові шаблони для виготовлення прикрас, велика і мала ваги.

Аналіз поховального обряду та інвентарю дозволяє датувати курганні могильники поблизу Пересопниці X – початком XII ст. і віднести їх до пам'яток волинян [22]. Однак населення Пересопниці в той час не було однорідним. Знайдені в похованнях s-кінечні скроневі кільця свідчать про проникнення сюди західнослов'янського населення [17, с. 100].

У кінці XIX ст. викликало дискусію питання про те, де знаходилась літописна Пересопниця. В.Б. Антонович писав, що її залишками слід вважати Білівське городище [2, с. 153–154]. К.М. Мельник стверджувала, що резиденція удільних пересопницьких князів знаходилася на городищі в Пересопниці [7, с. 533]. Городище в с. Пересопниця розташоване на невисокому мисі правого берега р. Стубли (рис. 1, 1). У плані воно має чотирикутну форму, по периметру було захищене потужним земляним валом,

що найкраще зберігся із східної, в давнину легкодоступної сторони. Ця фортеця мала значну площу – понад 4 га.

З північного сходу до дитинця примикала ще одна укріплена площадка, так зване «окольне місто», площею близько 6 га (рис. 1, 2). Її захищала оборонна лінія із двох паралельних валів і ровів. До нашого часу ці вали не збереглися, але їх описала у кінці ХІХ ст. К.М. Мельник [8, с. 533].

К.М. Мельник, досліджуючи у кінці ХІХ ст. історичну топографію Пересопниці, зауважила, що монастир Різдва Пречистої Богородиці знаходився на північно-західній околиці села (рис. 1, 6) [8, с. 534].

У 1899 і 1900 рр. бароном Федором Рудольфовичем Штейнгелем під час двох екскурсій (експедицій) по Волинській губернії були продовжені дослідження курганних могильників. У тому числі біля Пересопниці розкопано 5 курганів. Як відзначив автор, «розкопки велися широким колодязем», більшість поховань були безінвентарними, в насипах зібрано уламки гончарних посудин, а в одному похованні (№ 2) в районі грудної клітки трапилися срібні намистини і два дротяних кільця [25, с. 136, 146–148].

У міжвоєнний період пам'ятками Пересопниці зацікавилися польські дослідники. У 1929 р. кургани поблизу Пересопниці розкопував Роман Якимович (не менше семи курганів), а у 1932 р. він обстежив Білівське городище [28, s. 235]. В одному з курганних поховань, досліджених біля Пересопниці, трапилось ромбоциткове скроневе кільце, яке є етновизначальною ознакою словен новгородських [28, tabl. ХІІІ, 16]. Здобуті матеріали Р. Якимович використав для характеристики пам'яток епохи Київської Русі, що розташовані вздовж шляху, який вів із Києва на захід, до Польщі [27]. А в 1935 р. у Пересопниці були випадково виявлені підплитові поховання, їх обстеження провів Якуб Гофман із Рівного [28, s. 249–250].

Дослідження у Пересопниці проводив також Олександр Миколайович Цинкаловський. Починаючи від 1929 р. після закінчення Варшавського університету він, як співробітник археологічного музею у Варшаві, обстежує різноманітні пам'ятки Волині. У 1935–1939 рр. О.М. Цинкаловський працював співробітником музею, що існував при Кременецькому ліцеї [6]. У власності ліцею перебувала частина земель у селах Пересопниця та Білів. О.М. Цинкаловський обстежив городище та поселення в урочищах «Пастівник», «Мигор», провів значні археологічні

роботи у північній частині урочища «Замостя». Вони були зумовлені тим, що для потреб облаштування ставкового господарства ліцею землю брали із території археологічної пам'ятки. На площі близько 1 га було досліджено понад двадцять об'єктів, давні поховання і зібрано різноманітні знахідки. Найбільш ранні з них датовані бронзовим віком, а інші відносяться до середньовіччя [23; 24, с. 225–226; 26, s. 190]. На жаль, більшість матеріалів і польова документація з цих досліджень були втрачені під час Другої світової війни [21, с. 11]. О.М. Цинкаловський висловив думку, що Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці знаходився на східній окраїні села, на урочищі «Пастівник» [24, с. 225].

Нові матеріали для характеристики Пересопницького та Білівського городищ отримані у повоєнний період під час розвідки Павла Олександровича Раппопорта у 1960 р. Було підготовлено якісні плани городищ, перевірено культурний шар на укріплених площадках. Білівське городище знаходиться за 2 км на північ від Пересопниці, на мисі правого високого берега р. Стубли. Це була невелика фортеця площею 0,35 га. Дослідження оборонного валу показали, що укріплення Білівського городища збудовані в другій половині чи кінці X ст., а використовувалась фортеця тільки впродовж XI ст., матеріали XII–XIII ст. в культурному шарі відсутні [15, с. 39–49]. П.О. Раппопорт відзначив, що Пересопницьке городище вирізняється великими розмірами (понад 4 га) і датується від середини XI до XIII ст., а, отже, саме тут міг бути дитинець літописної Пересопниці [15, с. 55–56].

Ці висновки були підтверджені в ході розкопок, проведених Вітольдом Вітольдовичем Ауліхом у 1966 р. На площадці Білівського городища він дослідив давньоруське напівземлянкове житло, яке датував XII–XIII ст. [3, с. 174]. Але згодом П.О. Раппопорт уточнив датування будівлі, відзначивши, що речовий матеріал дозволяє віднести її до XI ст. [16, с. 53]. Археологічні джерела свідчать, що найбільш активно Білівська фортеця використовувалась саме в XI ст., а, отже, вона не могла бути рештками Пересопниці, розквіт якої за літописними повідомленнями припадає на XII – першу половину XIII ст. Була підтверджена думка К.М. Мельник, що рештками літописного міста є городище в с. Пересопниця.

Розкопки в Пересопниці були продовжені експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом науковців зі Львова Володимира Савватійовича Терського у 1974–

1992 рр. і Святослава Володимировича Терського у 1993–1999 рр. Найбільші розкопки були проведені на Пересопницькому городищі, вивчалися також поселення в урочищах «Пастівник» і «Замостя», розвідкові роботи проведені на урочищі «Мигор», на Білівському городищі та поселенні поряд з ним, на поселенні в Старожуківі [21, с. 13].

На Пересопницькому городищі на різних ділянках було досліджено культурні нашарування завтовшки від 1 до 2 м на площі близько 2 тис. кв. м. Виявлено залишки середньовічних напівземлянкових і наземних будівель, господарські ями та інші об'єкти, давні захоронення [19]. На жаль, описи виявлених об'єктів та речових знахідок у звітах В.С. Терського містять обмаль інформації, тому не завжди вдається визначити конструкцію, призначення та датування споруд.

Вірогідно, ранні житла-напівземлянки на дитинці слід віднести до X і XI ст. Одне з таких жител XI ст. було відкрите у 1993 р. в центральній частині городища [21, с. 43]. Воно мало чотирикутний котлован розмірами 3,9×4,0 м, заглиблений в материк на 1 м. Глинобитна піч була збудована на рівні долівки на дерев'яному каркасі у північному куті котловану. Виявлені стовпові ями свідчать, що стіни житла мали каркасно-стовпову конструкцію.

У XII – першій половині XIII ст. з'являються також наземні будинки. Рештки такого житла в 1975 р. виявлено на північ від подвір'я Миколаївської церкви, біля північно-західного краю площадки дитинця (споруда № 1). Будівлю простежено на глибині від 0,4 м до 0,8 м, її розміри близько 4,0×4,5 м, рештки зруйнованої глинобитної печі знаходились у північно-східному куті. Рештки житла, в якому працював майстер-костеріз було досліджено у 1977 р. поблизу в'їзду на городище із південного заходу. Воно мало котлован розмірами 2,4×1,8 м, завглибшки 0,4 м із глинобитною піччю у східному куті. В заповненні будівлі знайдено черепи та фрагменти рогів оленя, кісток інших тварин, заготовки виробів [21, с. 45, 51].

На північ від церковного подвір'я у 1977 р. виявлено рештки будівлі литовсько-польської доби. На глибині 1,0–1,35 м простежено шар вугілля та попелу від згорілих дерев'яних конструкцій будівлі на площі близько 3,5×3,5 м, а в західному куті відкрито рештки глинобитної печі [18, с. 7–8]. Зібрані уламки глиняного посуду дозволяють датувати житло XIV–XV ст. Під час розвідкових

розкопок на подвір'ї Миколаївської церкви були виявлені ґрунтові поховання, деякі з померлих були покладені в гробниці, змуровані із цегли [20, с. 2–6]. Поховання без інвентарні, їх можна попередньо віднести до литовсько-польської доби чи пізнішого часу.

Як свідчать археологічні джерела, поселення на дитинці Пересопниці сформувалося в X ст. і продовжувало розвиватися в XI ст., але інтенсивність життя тут різко зростає лише у XII – першій половині XIII ст. Таку дату мають численні вироби, які належать до дружинно-міської культури епохи Київської Русі. Ці знахідки дозволяють стверджувати, що Пересопницьке городище у XII–XIII ст. було ядром княжого міста, його дитинцем.

У 1977–1995 рр. В.С. і С.В. Терські проводили розкопки в центральній частині урочища «Пастівник». Воно займає окреме підвищення площею близько 10 га на східній окраїні села, з усіх сторін височина оточена заболоченими долинами. Всього було досліджено близько 400 кв. м площі. Поблизу кам'яного хреста відкриті рештки поруйнованих поховань, однак матеріалів для їх датування не виявлено. Розкопано також об'єкт культури кулястих амфор бронзового віку та будівлі XII–XIII ст. із багатим інвентарем та відходами бронзолivarного виробництва [21, с. 33].

На поселенні в урочищі «Замостя» у 1995–1998 рр. В.С. Терський провів розкопки на площі близько 260 кв. м. Було виявлено об'єкти культури лінійно-стрічкової кераміки доби неоліту, городоцько-здовбицької культури, захоронення стжижовської і тшинецько-комарівської культури бронзового віку. Встановлено, що це підвищення в долині р. Стубли слов'яни заселили не пізніше VIII ст., а в X – XIII ст. тут існувало велике поселення. Досліджено ранньосередньовічні напівземлянкові житла із глинобитними печами [21, с. 25–26].

В.С. і С.В. Терські висловили свою думку відносно розташування монастиря Різдва Пресвятої Богородиці: рештки монастиря слід шукати у західній частині дитинця Пересопниці, там, де нині знаходиться дерев'яна Миколаївська церква [21, с. 74].

Археологічні розкопки на урочищі «Пастівник» були продовжені експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом автора у 2002–2005 рр. У цих дослідженнях брали участь студенти Рівненського державного гуманітарного університету та Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету, які проходили археологічну практику.

На північ від центральної частини височини на двох ділянках досліджено 612 кв. м площі. На південній ділянці виявлено 17 об'єктів, що відносяться до двох етапів розвитку поселення: ранньослов'янського (VIII–X ст.) і давньоруського (XII – першої половині XIII ст.). До ранньослов'янського етапу віднесено три житла, одну господарську будівлю і три господарські ями. Житла були напівземлянками з печами, спорудженими із глини з використанням каміння [10; 12].

Більшість відкритих об'єктів XII – першої половини XIII ст., вірогідно, відносилися до однієї садиби. Серед знахідок зі споруд і культурного шару є уламки гончарних горщиків та північно-причорноморських амфор, вироби із заліза, кольорових металів, скла, кістки. Окремо слід відзначити речі, якими користувались майстри-ювеліри: зливки металів; глиняні тиглі, у яких плавив кольорові метали; залізну сферичну гиру, обтягнуту міддю; пінцет ювеліра; бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів [11; 13]. Вони вказують на те, що жителі садиби займалися ювелірним ремеслом.

На другій ділянці у північній частині урочища «Пастівник» досліджено об'єкт культури кулястих амфор (III тис. до н. е.), давньоруський ґрунтовий могильник кінця XII–XIII ст. [11, с. 270], відрізок рову, що відділяв могильник від поселення, будівлі XII ст., що функціонували до того, як ділянку почали використовувати для поховань та рештки невеликої дерев'яної церкви розмірами 6,8×3,2–3,8 м.

Нові археологічні дослідження засвідчили, що найбільш ранні сліди заселення слов'янами берегів ріки Стубли поблизу Пересопниці датуються VII–VIII ст. У IX–X ст. на обох берегах Стубли існувало кілька слов'янських поселень, тоді ж, вірогідно, виникло укріплення, залишками якого є Білівське городище. У X–XI ст. значне поселення існувало поряд з Білівським городищем, ця фортеця стає адміністративним центром для навколишніх територій. Але на межі XI і XII ст. Білівське поселення занепадає, а місцем проживання удільного князя чи представників князівської адміністрації стає фортеця в Пересопниці – дитинець літописного міста. Поряд з ним формується «окольне місто» і міські посади на урочищах «Пастівник», «Мигор», «Замостя» [14]. Занепад княжої Пересопниці пов'язаний з військово-політичними подіями другої половини XIII ст., що були започатковані навалою військ Батия на Русь.

Пам'ятки Пересопниці привернули до себе увагу науковців в другій половині XIX ст. Дослідження у кінці XIX ст. К.М. Мельник курганних поховань і на сьогодні залишаються найважливішим джерелом для характеристики поховального обряду місцевого населення у ранньому середньовіччі. У міжвоєнний період поряд із вивченням поховальних пам'яток (Р. Якимович) були започатковані розкопки давніх поселень (О.М. Цинкаловський). У другій половині XX – на початку XXI ст. головну увагу було зосереджено на вивченні культурних шарів і об'єктів, пов'язаних із розвитком середньовічних поселень на території Пересопниці.

Сучасний стан польових досліджень Пересопниці дозволяє виділити значний хронологічний діапазон археологічних пам'яток (представлені всі археологічні періоди від неолітичних поселень V тис. до н. е. до пізнього середньовіччя), значну насиченість території пам'ятками різних видів (поселення, городища, ґрунтові та курганні поховання), велику площу археологічних пам'яток (близько 40 га тільки на землях с. Пересопниці). Відзначимо, що в районі с. Пересопниці порівняно добре зберігся унікальний археологічний комплекс, який може бути використаний і як полігон для нових наукових досліджень, і як один з цікавих туристичних об'єктів поблизу Рівного.

Джерела та література

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии / В.Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда. – Москва, 1901. – С. 1–133.
2. Антонович В.Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы / В.Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 148–154.
3. Ауліх В.В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці / В.В. Ауліх // Середні віки на Україні. – К., 1971. – С. 168–176.
4. Бліфельд Д.І. Могильники / Д.І. Бліфельд // Археологія Української РСР. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. III. – С. 302–316.
5. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Л.Махновець. – К.: Дніпро, 1989.
6. Мазурок В. Олександр Цинкаловський як дослідник Південної Волині / В. Мазурок // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції 20–23 січня 1998 р. – Луцьк: Надтир'я, 1998. – С. 51–52.
7. Мельник Е.Н. Раскопки в земле Лучан, произведенные в 1897 и 1898 гг. / Е.Н. Мельник // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 479–513.
8. Мельник Е.Н. Дневники раскопок в земле Лучан / Е.Н. Мельник // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 514–576.

9. Моця А.П. Погребальные памятники Южнорусских земель IX–XIII вв. / А.П. Моця. – К.: Наукова думка, 1990.
10. Прищепя Б.А. Розкопки на посаді Пересопниці / Б.А. Прищепя // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – К., 2003. – С. 232–234.
11. Прищепя Б.А. Дослідження посаду літописної Пересопниці у 2002–2003 рр. / Б.А. Прищепя // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 267–270.
12. Прищепя Б.А. Дослідження Пересопниці / Б.А. Прищепя // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2005. – С. 259–262.
13. Прищепя Б.А. Археологічні дослідження багатой садиби на посаді княжої Пересопниці / Б.А. Прищепя // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Випуск 8. – С. 65–75.
14. Прищепя Б.А. Розвиток Пересопниці за княжої доби / Б.А. Прищепя // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2009. – Вип. 14. – С. 86–97.
15. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV в. / П.А. Раппопорт // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1967. – Вип. 140.
16. Раппопорт П.А. Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // САИ. Вип. Е1-32. – Ленинград: Наука, 1975.
17. Седов В.В. Восточные славяне в VI–XIII вв. / В.В. Седов. – Москва: Наука, 1982.
18. Терський В.С. Звіт про роботу Пересопницького археологічного загону Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1977 р. / В.С. Терський // Науковий архів Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Львів, 1978. – 48 с.
19. Терський В.С. Пересопниця // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990. – С. 124–126.
20. Терський С.В. Звіт про роботу пересопницької археологічної експедиції в 1993 р. / В.С. Терський // Науковий архів Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Львів, 1993. – 19 с., 8 табл.
21. Терський С. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. / С. Терський. – Рівне: «Азалия», 2003.
22. Тимофеев Е.И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X–XIII вв. / Е.И. Тимофеев. – СА. – № 3. – С. 56–75.
23. Цинкаловський О. Пересопниця / О. Цинкаловський // Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – С. 16–20.
24. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року) / О. Цинкаловський. – Т. 2. – Вінніпег-Канада, 1986.

25. Штейнгель Ф.Р. Раскопки курганов в Волынской губернии, произведенные в 1897–1900 гг. / Ф.Р. Штейнгель // Археологическая летопись Южной России. – К., 1905. – Вып. 4–5. – С. 136–182.
26. Cynkalowski O. Materiały do pradziejow Wolynia i Polesia Wolynskiego / O. Cynkalowski. – Warszawa, 1961.
27. Jakimowicz R. Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego / R. Jakimowicz // Rocznik Wolynski. – Łuck, 1933. – Т. III. – S. 10–104.
28. Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie / L. Rauhut // Materiały wczesnosredniowieczne. – 1960. – Т. V. – S. 231–260.

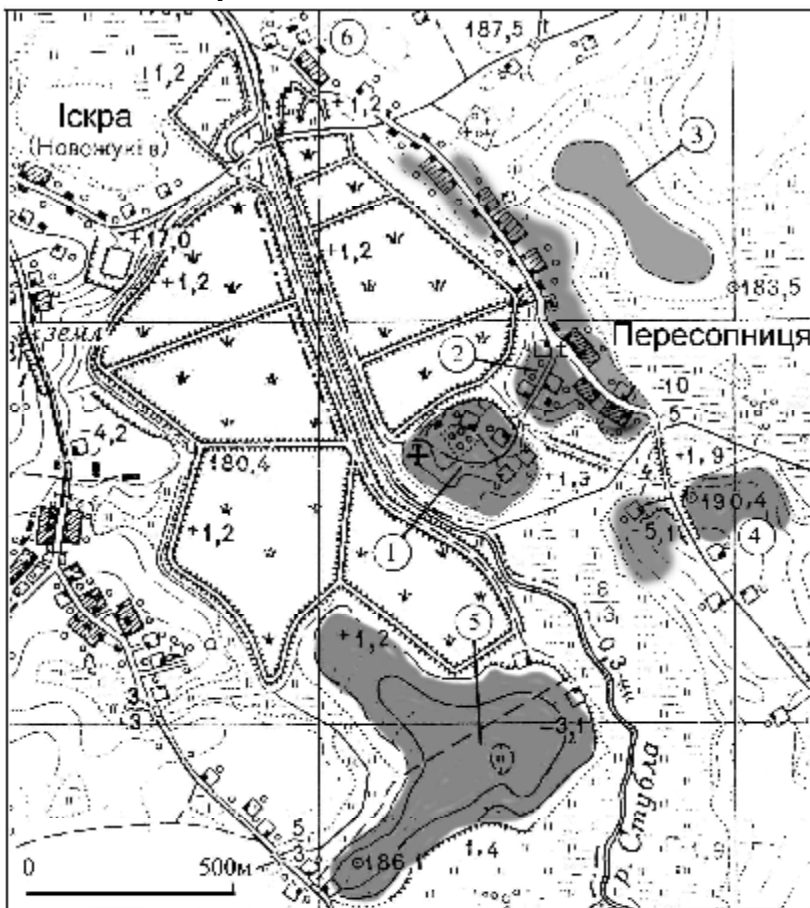

Рис. 1. План села Пересопниця з позначеними частинами княжого міста:
 1 - дитинище; 2 - околье місто; 3 - урочище «Пастівник»;
 4 - урочище «Мигор»; 5 - урочище «Замостя».

ЗМІСТ

Савчук П.О. ПОСТОЛОВСЬКИЙ РУСЛАН МИХАЙЛОВИЧ – ЛЮДИНА, ОРГАНІЗАТОР, НАУКОВЕЦЬ.....	3
---	---

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Жук О. М. СОЦІАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНЬ КРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1569-1648 РР.	13
--	----

Карімова К. В. ВПЛИВ ЕТНІЧНИХ ГРУП НА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В КІНЦІ ХVІІІ – СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.	28
--	----

Іванова В.О. ГЕНЕРАЛ М.І. ДРАГОМИРОВ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877 – 1878 РР.....	34
--	----

Проскурняк В.П. ОСИП МАКОВЕЙ ТА ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	51
---	----

Пальчевський Р.С. СОКІЛЬСЬКИЙ РУХ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ	63
---	----

Журавльова С.П. УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.....	71
---	----

Дерман І. П. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В 20-ТІ – НА ПОЧАТКУ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	82
---	----

Давидюк Р.П. ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНАНІЯ ВОЛИНЦЯ В УМОВАХ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.....	91
---	----

Гуменюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (1939-1941 РР.).....	102
Півоварчук В.М. ДЕЯКІ АСПЕКТИ УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН 1939-1941 РР.	108
Капіган Л.І. МОВНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ШКОЛИ В ЗАКАРПАТТІ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ	115
Киридон П.В. ДІЯЛЬНІСТЬ НОМЕНКЛАТУРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ В 1945-1953 РОКАХ	128
Дубей В.І. ЗАСАДИ АВТОТРАНСПОРТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ...	141
Киридон А.М. УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ФОРМАТІ КРОС – ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	149
Петрук Л.П. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	167
Чорна Л.О. РІДНА ПРИРОДА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ	176
Безкоровайна О.В. ФІЛОСОФСЬКІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ФЕНОМЕНА ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ	185
Карпухіна Т.О. ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	207

Веремейчик Л. Ф.
ДУХОВНЕ СЛУЖІННЯ ТА КАПЕЛАНСТВО В ЗБРОЙНИХ
СИЛАХ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 232

Сойчук Р.
СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ 243

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепя Б.А.
ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ..... 255

Семешук В. М.
СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ТА ПРИРОДНИЧІ
ПЕРЕДУМОВИ ПОЧАТКУ МЕЛІОРАТИВНИХ
РОБІТ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ..... 266

Прищепя О.П.
УЧАСТЬ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ
МІСЬКОГО ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА) 273

Галуха В.Л.
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ
Й ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У ХОДІ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ
НА ВОЛИНІ У МІЖВОСННИЙ ПЕРІОД..... 283

Жив'юк А.
ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ
КОМПАРТІЙНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ ВПРОДОВЖ 1940-х РОКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У) 293

Михальчук Р. Ю.
ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКИ ГОЛОКОСТУ В ПІВДЕННІЙ
РІВНЕНЩИНІ (на прикладі Здолбунівського району)..... 304

Ларькіна Л.М.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТВОРЕННЯ КОМІСІЙ СПРІЯННЯ ЗА ДОТРИМАННЯМ
ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ
НА ВОЛИНІ (1961–1966 рр.) 316

Доброчинська В. А., Шеретюк В.М.
СТОРИНКИ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1967–1998 рр.)..... 322

Білявцева О.В.
ЗБЕРЕЖЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНЦІВ
ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТИРЯМИ РІВНЕНЩИНИ
(НА ПРИКЛАДІ СВЯТО-МИКОЛАЇВСЬКОГО
ГОРОДОЦЬКОГО ТА СВЯТО-ТРОЇЦЬКОГО
КОРЕЦЬКОГО ЖІНОЧИХ МОНАСТІРІВ) 339

Жилюк С. І.
СТАНОВИЩЕ ІУДЕЙСЬКИХ ГРОМАД
НА ЖИТОМИРЩИНІ В РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ..... 346

Чура В.І.
НАСЛІДКИ КОМПАРТІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ
НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1988 РОЦІ..... 357

Демянюк І.В.
ПРЕДТЕЧА НЕЗАЛЕЖНОСТІ
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ НАРОДНОГО
РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ..... 368

**ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: НАУКОВИЙ ДИСКУРС**
Полнохович Ю. Ю.
«ЮВІЛЕЙНІ ЦЕРЕМОНІЇ» ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ
МАЙЯ КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ..... 385

Петрович І.
ІШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ ФЕОДАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ЧЕХІЇ..... 395

Якимчук О.О.
НАСТУП ДЕРЖАВИ НА МАЙНОВІ ІНТЕРЕСИ
КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ У КОНТЕКСТІ
ПОЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. 404

Шеретюк Р.М. ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ УНІАТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ХОЛМЩИНИ І ПІДЛЯШШЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	415
Венгер Н. В. ЕТНІЧНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ. ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: НА ПРИКЛАДІ МЕНОНІТСЬКОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ	424
Троян С.С. НІМЕЧЧИНА НА ШЛЯХАХ «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»: АДМІРАЛ А. ФОН ТІРПІЦ І ПРОГРАМА БУДІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ	444
Василюк А.В. СПІЛКИ У ПРАЗІ В 1890-1910 РОКАХ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МІЖЕТНІЧНОГО КЛІМАТУ	454
Бунечко С. М. АГРАРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПОЛЬЩІ 1930-Х РР. КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	464
Луцик Г. РОЛЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ У СТАНОВЛЕННІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1945-1948 РОКИ).....	476
Субот О.А. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 1948 – 1954 РР. «СПРАВА СЛАНСЬКОГО».....	497
Філіпчук І.В. РОЛЬ ЧАСОПISУ «LITERARNI LISTY» У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.....	517
Віруцька С.В. БОЛГАРІЯ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 РОКУ	521

Жулканич Н., Безега Т.
ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ
В РУМУНІЇ (80-90-і рр. ХХст.)..... 532

Санжаревський О.І.
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМИН
РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ З КРАЇНАМИ БАЛТІЇ
В 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ..... 541

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Савчук П.О.
НАУКОВА ШКОЛА
«ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ»..... 550

Грипич С.Н.
ПОСТАТЬ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
У КОНТЕКСТІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ТА КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 561

Деміроглу Х.
ІСТОРИЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ВОЛЗЬКИХ БУЛГАР..... 570

Синяк І.Л.
ФОРМУЛЯРИ ВИКОНАВЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО
В ДОБУ НОВОЇ СІЧІ..... 588

Постоловський Р.М.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У
ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ..... 599

Казначеева Л.М.
ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ..... 635

Троян П.С.
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛІЗМУ..... 644

Кузьменко Л.І. ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЙОГО СТОСУНКІВ З РОДИНОЮ	649
Шатрова М.Б. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА КІНЦЯ ХІХ — 30-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ.....	661
Багрій Т.М. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1918 – 1938 РР.) У СУЧАСНИХ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЧЕХІЇ.....	672
Підберезних І.Є. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ США У ДАЛЕКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ (1945-1991 роки): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	683
Хмельницький Б. І. СУСПІЛЬНО ЗОРІЄНТОВАНІ ДОКУМЕНТИ ІЄРАРХІЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ.....	702
Заглинська Л.В. ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ: ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	710
Трачук Л. НАУКОВА РОЗРОБКА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТЕХНІКИ В БІБЛІОГРАФІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗРІЗІ	719
Остапчук Ю.А. ІСТОРІОГРАФІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ КАТАЛОГІВ.....	733
Полянський О. БИТВИ ЗА ІСТОРІЮ УКРАЇНИ: ВІД ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ДО ПРЯМОЇ УКРАЇНОФОБІЇ	744
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	770

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки

Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 21

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С. С. Троян*

Технічне редагування – *колектив філологів кафедри методики викладання культури української мови РДГУ*

Комп'ютерна верстка – *О. Ю. Третьяк, В. Б. Самсонюк*

Обкладинка – *Г. В. Волохов*

Фото – *В. Ю. Ричко*

Підписано до друку 10.06.2011 р.

Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнографічний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 42,3.

Тираж 300. Зам. №105/1

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 21. – Рівне: О.Зень, 2011. – 781с.

ISBN 978-617-601-015-9

Видавець О.Зень
Свідоцтво РВ №26 від 6 квітня 2004 р.
пр.Кн.Романа, 9/24, м.Рівне, 33022
тел.: 0-362-24-45-09; 0-67-36-40-727
E-mail: olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
Друк: ПП І. О. Самборський
вул. Толстого, 3, м. Рівне, 33028
тел.: 0-362-22-41-20